

A MADÁRCSŐRŰ DOKTOR TÁNCA A FEKETE HALÁLLAL

A pestist okozó baktérium (*Yersinia pestis*), és egy, a 16. századi pestis-doktor egész fejét befedő maszkja (Ingolstadt, Németország)

A COVID-19-járvány kitörése óta a kórházakon és a műtőkön kívül is napjaink szerves részévé vált az orvosi maszkok látványa. Nem volt ez másképp a középkorban pusztító egyik legsúlyosabb és leghalálosabb betegség, a fekete halál, azaz a pestis idején sem, de ebben az időben igencsak másképp festettek az arc eltakarására szolgáló eszközök, mint újkori társaik. Mára már csak a velencei karneválok forgatógatójában, esetleg farsangi ünnepségeken, avagy filmekben kerülnek elő a jelmezszerű fekete öltözékek, melyeket az eltéveszthetetlen madárcsőrű maszkok tesznek teljessé. A következőkben azt járjuk körül, hogy kik voltak a pestisdoktorok, és mi célból hordták jellegzetes maszkjaikat!

A pestist a *Yersinia pestis* nevű baktérium okozza, amelyet elsőként Alexander Yersin (1863–1943) svájci-francia orvos azonosított. A pestisnek háromféle változata ismert: a bubópestis, a tüdőpestis és a vérpestis. A bubópestistől a nyirokcsomók megdagadnak, majd következik a láz, a hányás és a hasmenés, ezután kialakulnak a jellegzetes fekete és sötétkék foltok a bőrön. A bubók később felszakadnak, majd kifolyik belőlük a genny. A fertőzöttek többsége a megbetegedést követően 2–7 nappal meghalt. A pestis ma már antibiotikumokkal könnyen kezelhető. Napjainkban csak elszigetelt esetek fordulnak elő, Madagaskáron, Afrikában és Dél-Amerikában, azonban a kutatók arra figyelmeztetnek, hogy a klímaváltozás miatt ismét aggodalomra adhat okot a mutációra nagyon hajlamos és alkalmazkodóképes kórokozó.

Charles de Lorme (1584-1678), a pestisdoktorok maszkjának és öltözkékének megalkotója

A középkor és a kora újkor folyamán kevés rémisztőbb dolog történhetett egy településen, mint hogy ha kiderült, hogy felütötte a fejét a fekete halálnak is nevezett pestis. Ilyenkor jelentek meg a pestisdoktorok nevezett tisztségviselők, akiket többnyire az adott település bérelt fel. Szerződéseikben pontosan rögzítésre kerültek feladataik, melyeknek csak kisebb része volt a betegek kezelése, sokkal inkább azért fizették őket, mert egyáltalán hajlandóak voltak bemenni a betegség sújtotta városba vagy városrészbe. Valódi gyógymód hiányában azonban leginkább az elhalálozottak listáját vezették és a végrendeleteknél tanúskodtak. Mindezekon kívül a középkorban egészen kivételes módon számukra egyáltalán nem volt tilos a boncolás, mert így próbálták fényt deríteni a betegség eredetére, illetve a halál okára. A pestis elől sokszor még a legbátrabb orvosok is elmenekültek, ezért a tisztség betöltői többnyire fiatal, tapasztalatlan orvosok vagy orvosi képzettséggel egyáltalán nem rendelkező

személyek voltak. Kezeléseik többsége igen kétes értékű volt, legjobb esetben is csak hatástalan, sokszor azonban kifejezetten veszélyes és káros. Leggyakrabban a korban szokásos érvágásból és a megduzzadt nyirokcsomókra helyezett piócákból állt, ugyanakkor gyakran kentek a nyirokcsomókra ürülékét és higanyt is. Sokszor megnyitották a duzzanatokat a genny leeresztése céljából, amivel – különösen a fenti „kenőcsökkel” és a kor higiéniai viszonyaival együtt – további fertőzésveszélynek tették ki a betegeket. Gazdagabb ügyfeleitől néhány ilyen „orvos” jelentős mennyiségű pénzt csalt ki különböző gyógymódokra a betegek végrendelezése során. Akik tehát nem haltak bele a pácienseiktől elkapott betegségbe, azok közül többen mesés gazdagságra tettek szert. Ezért bár nagyon veszélyes, magányos és hálátlan, mégis igen jövedelmező foglalkozásnak számított a pestisdoktor tisztsége.

Az egyik legismertebb pestisdoktor Nostradamus (1503–1566) volt, aki a betegség által legsúlyosabban érintett francia városokban, például Toulouse-ban és Bordeaux-ban is tevékenykedett, méghozzá olyan sikerrel, hogy kortársai csodadoktornak nevezték.

Paulus Fürst: „Doktor Csőr Rómából” (1656)

Az 1720–1721. évi pestisjárvány áldozatainak feltárt tömegsírja Martigues-ban (Franciaország)

A pestisdoktorok jellegzetes öltözéke és vele együtt a maszk nem az első nagy pestisjárvány idején (1340 körül) jelent meg, hanem csupán a 17–18. század folyamán. Feltalálását a francia Charles de Lorme-nak (1584–1678) tulajdonítják, aki előbb a Medici család, később pedig három egymást követő francia király, XIII., XIV. és XV. Lajos francia udvari orvosaként tevékenykedett.

Először 1619-ben írta le, a következőképpen: „Az orr fél láb [kb. 15 cm – a szerk.] hosszú, csőr alakú, illatokkal teli, csak egy-egy nyílással az orrcimpákhoz közel, amelyek elegendőek a lélegzethez és hogy a beszívott levegővel szállítsák a kipárolgását a csőr alsó részén található füveknek. A kabát alatt marokkói bőrből készült csizmát viselünk és puha pantallót, amely a nevezett csizmákhoz van kapcsolva, valamint puha, rövid ujjú inget, amely a pantallóba van tűrve. A kalap és a kesztyűk is ugyanezen bőrből készültek, a tekintetet szemüveg fedi.” A fentebb leírt ruhát viasszal és fagyúval kenték be, hogy biztosan lepergessenek róla a különböző testnedvek. Mindemellett a pestisdoktorok hordtak még maguknál egy hosszú botot

Charles de Lorme a pestisen kívül további érdekes orvosi témákkal is foglalkozott, amelyekről latin és görög nyelvű cikket jelentetett meg. Ilyenek például az „Ugyanazokkal a szerekkel kezeljük-e a szerelmeseket, mint az örülteket?“, illetve „Lehetséges-e időzítve gyilkoló mérget készíteni?“ című munkái.

is, amit a gumikesztyű korai megfelelőjeként általában a betegek ruháinak félrehúzására és a bubók direkt fizikai kontaktus nélküli vizsgálatára használtak. Az előbbieken kívül az agresszív betegek és/vagy családtagjaik elleni védekezőeszközként is szolgálhatott, illetve egyes betegek, akik isteni büntetésnek tartották a pestist, néha arra kérték a doktort, hogy verje el őket vele, hátha így bűnbocsánatot nyernek.

Paulus Füst 1656-ban készült „Doktor Csőr Rómából“ című ábrázolásán nagyon jól látható a fentebb leírt ruházat összes eleme, azonban az alkotó kiegészítette a történelmileg már nem hiteles karomszerű kesztyűvel és a bot végén található denevérszárnyú homokórával is. Ennek magyarázata, hogy a metszet szatirikus céllal készült, hogy rámutasson a foglalkozás visszásságaira. Ahogy fentebb is szó volt már róla, a pestisdoktorok ellentmondásos megítélés alá estek, mivel sokuk célja egyáltalán nem a gyógyítás, hanem az emberek megijesztése és a pénzszerzés volt.

Természetesen sem a középkor, sem a kora újkor folyamán senkinek fogalma sem volt a vírusok és baktériumok létezéséről, de a jellegzetes ruházatnak mégis az volt a célja, hogy elszigetelje a doktor testét a külvilágtól. Ez még akkor is igaz, ha egyébként hibás érvelés mentén jutottak erre a következtetésre: a kérdéses időszakban ugyanis úgy tartották, hogy a betegségek a beteg testből kipárolgó rossz, miazmás levegővel (*mal aria*) terjednek. Ezért aztán mindenféle betegség megelőzésének fő eszközei az illatosítás és a légzészédelem változatos formái voltak. Mindenáron próbálták távoltartani a „megbetegítő“ levegőt az orvostól és a még egészséges emberektől. Charles de Lorme elmélete alapján a ruházat elválasztja az orvost a káros kipárolgásoktól, a maszk hosszú csőrének végében

A halál tánca című 15. századi freskó másolata (Szlovénia)

elhelyezett illatszerek és növények ezért nemcsak a betegek szagát, de a fertőző levegőt is megsűrítik. Rengetegféle szárított gyógynövényt használtak a maszkokban, például borsmentát, levendulát, szegfűszeget, rózsát, kakukkfűvet, fokhagymalevelet és borókabogyót, valamint egyéb anyagokat is, úgymint ecetet, ámbrát és növényi gyantákat.

A növényeket néha még a maszkon belül is meggyújtották, hogy füstöt képezzenek. A füstölést nemcsak a maszkokban, de a házakon belül és a városok utcáin is alkalmazták.

A betegek otthonaiban rozmaringot vagy csarabot égettek, esetleg illatos gyantákat kentek szét. Néha gyógynövényes vizet fröcsköltek szét a lakásokban, illetve a pestisdoktorok ámbrát és kendarabokat tartalmazó illatszákokat és fadobozkákat is hordtak magukkal. Fenyőből és más illatos füsttel égő fákból hatalmas tüzeket raktak az utcákon, és néha kénport is szórtak rá. Az így keletkező sűrű, sárga, savas füst könnyezést és orrfolyást, valamint erős torokirritációt okozott – valamint természetesen teljesen hatástalan volt a pestissel szemben. A maszkok és egyéb módszerek levegőt megsűrítő szerepétől azonban nem kell sokkal tovább vinni a gondolatmenetet, hogy eljussunk a modern vegyvédelmi ruhákig, ahol a gázmaszk tölti be az egykori madárcsőrű szerepét. A fertőzés

Az ún. haláltánc (*danse macabre, totentanz*) a középkor irodalmának és művészetének egyik kedvelt motívuma, eredete pedig a 14–17. században, a nagy pestisjárványok idejében keresendő. Lényege a halál előtti egyenlőség gondolata: az ábrázolásokon a halált szimbolizáló csontvázak táncra kéri a társadalom minden tagját, rangra, nemre és életkorra való tekintet nélkül.

módja, a fertőtlenítés hiánya és a nem megfelelő szigetelés – a madárcsőrű maszkok orrára direkt légzőnyílásokat helyeztek – miatt persze a különleges öltözék sem állította meg a fertőzést, így a pestisdoktorok közül nem sokan örvendek hosszú életnek.

A ruha és a maszk a pestisdoktorok szaktudásának hiánya és a pénzbeli visszaélések miatt a történelem érdekes fordulatával végül a színpadon szerzett magának ismertséget a 17. századi Itália színházainak *Medico della Peste* karaktereinek jelmezeiben. Hatásos kezelés hiányában gyakran a madárcsőrű maszk volt az utolsó dolog, amit a páciens az életében látott, ezért a színdarabokban a közelgő halál szimbólumaként jelent meg és a mai napig is inkább így él a köztudatban.

A maszkok orrába tömött gyógynövények közül többnek igazolt antibiotikus hatása van (pl. kakukkfű, fokhagyma, levendula), de persze ezek közel sem elég erősek egy ilyen súlyos betegség megállításához.

A madárcsőrű maszkok orrába tömött gyógynövények: boróka, borsmenta, levendula és kakukkfű

